

Εβραίοι μαθητές στη Θεσσαλονίκη στη δίνη του πολέμου

Ανδρέας Κυρ. Μπουρούτης

Η προσπάθεια συγκριτικής παρουσίασης στοιχείων για τους Εβραίους μαθητές της Θεσσαλονίκης πριν και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες για τον ερευνητή. Πριν από την έκρηξη του πολέμου τα μαθητολόγια των ευρωπαϊκών σχολείων της Θεσσαλονίκης έβριθαν εβραϊκών ονομάτων ενώ μετά τη λήξη της παγκόσμιας αιματοχυσίας εμφανίζεται η πλήρης σχεδόν απουσία. Η ανάδειξη της συμμετοχής του εβραϊκού μαθητικού πληθυσμού στην ευρωπαϊκή εκπαίδευση που προσφερόταν στη Θεσσαλονίκη τα χρόνια πριν από τον πόλεμο έχει ως στόχο ακριβώς αυτό: να καταδείξει το μέγεθος της απώλειας, την έκταση του Ολοκαυτώματος των Εβραίων της πόλης.

Όπως είναι γνωστό έως την απελευθέρωση της πόλης το 1912, στην εβραϊκή κοινότητα κυριαρχούσαν τα σχολεία της Alliance Israélite Universelle, ενώ ένας μεγάλος αριθμός μαθητών κυρίως από αστικές και μεγαλοαστικές οικογένειες επέλεγε τα ευρωπαϊκά σχολεία της πόλης.

Η βαλκανική σύρραξη και ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος επέφεραν μεγάλες δημογραφικές και κοινωνικές ανακατατάξεις στη σύνθεση της Θεσσαλονίκης, ενώ με τη Συνθήκη της Λωζάνης το 1923 έφθασαν στην πόλη χιλιάδες ανταλλάξιμοι χριστιανοί πρόσφυγες. Στην εβραϊκή κοινότητα παρατηρήθηκαν μεγάλες αλλαγές με συνεχή μεταναστευτικά κύματα ενώ και οι εκπαιδευτικές δομές δεν έμειναν ανεπηρέαστες από τη νέα κατάσταση.

Από τις αρχές της δεκαετίας του 1930 έχει πλέον διαμορφωθεί μια σχετικά σταθερή κατάσταση στα εκπαιδευτικά δρώμενα της Θεσσαλονίκης. Πέρα από τα ελληνικά δημόσια και ιδιωτικά σχολεία, στην εβραϊκή κοινότητα έχουμε δημόσια δημοτικά υπαγόμενα στη Διεύθυνση μειονοτήτων του Υπουργείου Παιδείας, ενώ εξακολουθούν να λειτουργούν εβραϊκά ιδιωτικά εκπαιδευτήρια (Αλτσέχ, Γκατένιο), όπως και τα σχολεία της Alliance που όμως έχουν χάσει την παλιά τους αίγλη.¹ Τα ευρωπαϊκά σχολεία της Θεσσαλονίκης διατηρούσαν τη

1. Ενδεικτική αναφορά εβραϊκών σχολείων: Κώστας Τομανάς, *Τα σχολεία της Θεσσαλο-*

φήμη τους αφού λόγω της οικονομικής κρίσης και της αβεβαιότητας του ελληνικού περιβάλλοντος, πολλές οικογένειες επέλεξαν τα εκπαιδευτήρια αυτά ώστε να εξασφαλίσουν στα παιδιά τους καλύτερες ευκαιρίες για το μέλλον.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώσαμε, στα χρόνια πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο τα ευρωπαϊκά σχολεία εξακολουθούσαν να προσελκύουν σε μεγάλους αριθμούς μαθητές και μαθήτριες από την εβραϊκή κοινότητα. Παράλληλα ως δείγμα της αλλαγής αλλά και ενσωμάτωσης στην ελληνική κοινωνία θα πρέπει να σημειωθεί ότι αρκετοί μαθητές και μαθήτριες εβραϊκού θρησκευματος φοιτούσαν πλέον και σε ελληνικά σχολεία.²

Η παράθεση των στοιχείων αντικατοπτρίζει μια εικόνα της εξωστρεφούς πλευράς της εβραϊκής κοινότητας η οποία ήταν πολύγλωσση, δυναμική, με άμεσες ευρωπαϊκές επιρροές και κουλτούρα. Η κοινότητα εξοντώθηκε σχεδόν στο σύνολό της από τους Ναζί και οι Εβραίοι αστοί της Θεσσαλονίκης, πολλοί από τους οποίους φοιτούσαν στα ευρωπαϊκά σχολεία είχαν την ίδια μοίρα με τους εργάτες και πένητες αδελφούς τους.

Ποια όμως είναι πιο συγκεκριμένα η εικόνα που έχουμε από τα ευρωπαϊκά σχολεία; Στη Θεσσαλονίκη τη δεκαετία πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο λειτουργούσαν τα γαλλικά σχολεία της Mission Laïque με την ονομασία Lycée Français (Λυσέ), τα γαλλικά ιδιωτικά σχολεία (Δελασάλ και Καλαμαρί), η Γερμανική Σχολή Θεσσαλονίκης, τα ιταλικά σχολεία (2 Δημοτικά, Γυμνάσιο, Τεχνική Σχολή, Λύκειο και Σχολή Οικιακής Οικονομίας) και το Κολέγιο Ανατόλια.

Αδιαμφισβήτητα η επιρροή του γαλλικού στοιχείου στην εβραϊκή κοινότητα ήταν μεγάλη αλλά όπως φαίνεται εξίσου σημαντική ήταν η παρουσία Εβραίων μαθητών στα ιταλικά σχολεία. Οι περισσότεροι Εβραίοι επέλεξαν τα σχολεία αυτά λόγω απώτατης καταγωγής ή υπηκοότητας ενώ και οι γερμανόφωνοι Εβραίοι δεν ήταν λίγοι.

Ο ανταγωνισμός ανάμεσα στο γαλλικό και γερμανικό παράγοντα για τον προσεταιρισμό της πολυπληθούς εβραϊκής κοινότητας παρατηρείται από τα χρόνια πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης. Στη δυναμική της γαλλοφιλίας

νίκης, Νησίδες, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 74-77. Η πυρκαγιά του 1917 κατέστρεψε μεγάλο αριθμό εβραϊκών σχολείων που βρίσκονταν εντός της πυρκαυστης ζώνης.

2. Έρικα Κούνιο Αμαρίλιο, *50 χρόνια μετά, Αναμνήσεις μιας Θεσσαλονικιώτισσας Εβραίας*, Ιανός, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 46. Η Έρικα Κούνιο φοίτησε στο δημοτικό σχολείο στα Εκπαιδευτήρια Ζαχαριάδη και στο γυμνάσιο στο Παρθεναγωγείο Σχοινιά. Το ίδιο και αρκετά ακόμη παιδιά εβραϊκού θρησκευματος, όπως η Ρίτα Σαλτιέλ, η Μαίη Μπενρουμπή, η Ντορίν Κόβο κ.ά.

και της υπεροχής της γαλλικής γλώσσας ως *lingua franca*, η Γερμανία αντέτασσε την ανάπτυξη ισχυρών οικονομικών συμφερόντων στη Βαλκανική και ειδικότερα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία

Τη δεκαετία του '30 από τα στοιχεία που υπάρχουν διαθέσιμα φαίνεται πως στα γαλλικά σχολεία της *Mission Laïque* κυριαρχούσε το εβραϊκό στοιχείο. Το γεγονός αυτό εξηγείται από τη μακρόχρονη γαλλική εκπαιδευτική επιρροή, η οποία σε μεγάλο βαθμό οφειλόταν στην καταλυτική παρουσία των γαλλικών σχολείων της *Alliance Israélite* τα οποία είχαν συμβάλει στην αναμόρφωση της εβραϊκής παιδείας στη Θεσσαλονίκη.³ Τα ποσοστά των Εβραίων μαθητών στον αντίστοιχο πίνακα στο Γυμνάσιο και Λύκειο της *Mission Laïque* είναι ενδεικτικά.⁴

Πίνακας 1. Lycée Français

Θρήσκευμα	Σχολικό έτος				
	1930-31	1931-32	1934-35	1935-36	1936-37
Εβραίοι	71.2%	74.7%	61%	59.3%	59.9%
Ορθόδοξοι	26%	23%	34.8%	37.3%	35.9%
Καθολικοί	1.2%	0.3%	1.4%	1.4%	2.1%
Αρμένιοι	–	–	–	–	–
Μουσουλμάνοι	1.6%	2%	2.8%	2%	3.1%
Προτεστάντες	–	–	–	–	–
Χωρίς αναφορά	–	–	–	–	–
Σύνολο	100%	100%	100%	100%	100%

Θα πρέπει να διευκρινιστεί ότι τα ευρωπαϊκά σχολεία είχαν επηρεαστεί από την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση που συντελέστηκε στην Ελλάδα από το 1929 έως το 1931 από την κυβέρνηση του Ελευθέριου Βενιζέλου. Η κύρια αλλαγή σχετιζόταν με την πρόβλεψη του νόμου σύμφωνα με την οποία όλοι οι μαθητές φέροντες την ελληνική υπηκοότητα θα έπρεπε να φοιτούν υποχρεωτικά στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση, δηλαδή στο νηπιαγωγείο και στο δημοτικό, σε ελ-

3. Joseph Nehama, *Ιστορία των Ισραηλιτών της Σαλονίκης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 1481-1499. Επίσης: Ρένα Μόλχο, *Οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης 1856-1919. Μια ιδιαίτερη κοινότητα*, Θεμέλιο, Αθήνα 2001, σ. 139-224.

4. *Ministere des Affaires Etrangères, Archives Diplomatiques (MAE – CADN)*, φάκελος 604/PO/B/87bis, *Mission Laïque correspondance 1935-1952, Direction Scolaire du Lycée Français de Salonique*, Έκθεση περιόδου 1935-1940.

ληνικά δημόσια ή ιδιωτικά σχολεία.⁵ Κατά συνέπεια τα ευρωπαϊκά σχολεία απώλεσαν μεγάλο αριθμό μαθητών συμπεριλαμβανομένων των Εβραίων της Θεσσαλονίκης που στη συντριπτική τους πλειονότητα ήταν Έλληνες υπήκοοι. Πάντως τα χρόνια της δεκαετίας πριν από τον πόλεμο, οι Εβραίοι μαθητές και μαθήτριες εξακολουθούσαν να αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του μαθητικού πληθυσμού των σχολείων της γαλλικής Λαϊκής Αποστολής (Λυσέ). Αναφορικά με την επαγγελματική ενασχόληση των οικογενειών των μαθητών να σημειώσουμε ότι σε υψηλό ποσοστό οι γονείς των Εβραίων μαθητών απασχολούνταν με το εμπόριο ή συναφείς προς αυτό το αντικείμενο δραστηριότητες.⁶ Η εξοικείωση με τις ξένες γλώσσες θεωρείτο ανέκαθεν βασικό πλεονέκτημα των Εβραίων εμπόρων έναντι των χριστιανών στο πεδίο του εμπορικού ανταγωνισμού και των επαφών με τους οίκους του εξωτερικού.

Όσον αφορά τη Γερμανική Σχολή Θεσσαλονίκης, η παρουσία Εβραίων μαθητών τα πρώτα χρόνια της δεκαετίας του 1930 ήταν αξιοσημείωτη αλλά υπολειπόταν σε σύγκριση με το παρελθόν του σχολείου. Την περίοδο έως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Γερμανική Σχολή περιελάμβανε στις τάξεις της εκατοντάδες Εβραίους μαθητές. Τα πρώτα χρόνια του 20ού αιώνα το νεοπαγές σιωνιστικό κίνημα είχε υποστηρίξει τον γερμανικό παράγοντα αφού τόσο το Βερολίνο όσο και η Βιέννη θεωρείτο ότι διέκειντο θετικά προς τον σιωνισμό.⁷ Στο ίδιο πλαίσιο μπορεί να τοποθετηθεί και η δημιουργία της Deutsche Juden Hilfsverein, ως απάντηση των γερμανόφωνων Εβραίων στην κυριαρχία της γαλλικής Alliance Israélite. Η σύνδεση της Hilfsverein με τη Γερμανική Σχολή Θεσσαλονίκης είχε επιτρέψει στο γερμανικό σχολείο να διεισδύσει με μεγάλη επιτυχία στην εβραϊκή κοινότητα της πόλης. Έτσι το σχολικό έτος 1911-1912, δηλαδή τη χρονιά πριν από την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης υπήρχαν 210 Εβραίοι μαθητές και μαθήτριες σε σύνολο 346, ενώ το 1915-1916, τελευταία χρονιά λειτουργίας του σχολείου, 325 από το σύνολο των 482 μαθητών ήταν Εβραίοι, ποσοστό που υπερβαίνει

5. Σπύρος Ευαγγελόπουλος, *Ελληνική Εκπαίδευση, τ. Β*, Ελληνικά Γράμματα Αθήνα 1998, σ. 63-69.

6. Αρχείο Γαλλικού Ινστιτούτου Θεσσαλονίκης. Μαθητολόγια σχολικών ετών 1935-36, 1936-37, 1937-38, 1938-39, 1939-40. Ευχαριστίες στον κ. Ζουέν, τέως Διευθυντή του Γαλλικού Ινστιτούτου Θεσσαλονίκης και την κ. Ζαμπούλη για τη βοήθειά τους.

7. Οι κυριότεροι εκφραστές του πρώιμου σιωνιστικού κινήματος ήταν γερμανικής καταγωγής και πίστευαν στη γερμανική δυναμική και την υπεροχή των Γερμανών Εβραίων απέναντι στους υπόλοιπους Εβραίους λόγω της μόρφωσης και της οικονομικής τους επιφάνειας. Θεωρούσαν ότι ο αυτοκράτορας της Γερμανίας Γουλιέλμος ήταν ευνοϊκά διακείμενος στον σιωνισμό. Klaus Polkeh, "Zionism and Kaiser Wilhelm", *Journal of Palestine Studies*, 2 (1975), University of California Press, σ. 76-90. Επίσης: Isaiah Friedman, *Germany, Turkey and Zionism, 1897-1918*, Oxford University Press, Λονδίνο 1977, σ. 268-280.

το 60%.⁸ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο πρώτος διευθυντής του σχολείου από το 1888 μέχρι και το 1915, ο Αύγουστος Ζίγκμουντ, ήταν ένας κοσμοπολίτης αυστριακός Εβραίος.

Πίνακας 2. Γερμανική Σχολή Θεσσαλονίκης

Στοιχεία μαθητών	Σχολικό έτος			
	1907-1908	1909-1910	1912-1913	1914-1915
Θρήσκευμα				
Εβραίοι	55	100	249	268
Καθολικοί	38	38	38	40
Προτεστάντες	26	26	22	13
Ορθόδοξοι	25	39	43	45
Αρμένιοι	2	1	2	2
Μουσουλμάνοι	16	13	14	33
Σύνολο μαθητών	162	217	368	401

Όμως το 1930 έμοιαζε πλέον να είναι ένας άλλος κόσμος. Η Γερμανική Σχολή προσπαθούσε να λειτουργήσει κάτω από δύσκολες οικονομικές συνθήκες που απειλούσαν ακόμη και τη λειτουργία του σχολείου.⁹ Παρά το γεγονός ότι οι Εβραίοι μαθητές ήταν πολύ λιγότεροι σε σχέση με το παρελθόν εντούτοις παρέμεναν υπολογίσιμος παράγοντας αφού ένας στους τέσσερις μαθητές ήταν εβραϊκού θρησκευματος.

Πίνακας 3. Γερμανική Σχολή Θεσσαλονίκης

Στοιχεία μαθητών	Σχολικό έτος		
	1930-1931	1931-1932	1932-1933
Θρήσκευμα			
Εβραίοι	26	29	11
Καθολικοί	6	7	4
Προτεστάντες	11	12	9
Ορθόδοξοι	46	63	107
Αρμένιοι	–	–	–
Μουσουλμάνοι	2	1	2
Χωρίς αναφορά	9	3	3
Σύνολο μαθητών	100	115	136

8. Ανδρέας Μπουρούτης, «Η παρουσία των ευρωπαϊκών σχολείων στη Θεσσαλονίκη τις παραμονές της ένταξης στο ελληνικό κράτος. Η Γερμανική Σχολή Θεσσαλονίκης», αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Πολιτικών Επιστημών, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2012, σ. 88 και 113.

9. Η Γερμανική Σχολή Θεσσαλονίκης μετά τη διακοπή λειτουργίας τον Δεκέμβριο του

Ωστόσο στα τέλη Απριλίου του 1933 επήλθε οριστική ρήξη ανάμεσα στη Γερμανική Σχολή και την εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Αφορμή στάθηκε ο νόμος που είχε εκδοθεί στη Γερμανία και με τον οποίο περιοριζόταν η πρόσβαση Εβραίων μαθητών σε δημόσια σχολεία και πανεπιστήμια στη Γερμανία. Λίγους μήνες πριν από την έκδοση αυτού του καταφανώς αντισημιτικού νόμου είχε συντελεστεί η ανάρρηση του Χίτλερ στην εξουσία και η άμεση εφαρμογή των πρώτων αντιεβραϊκών μέτρων όπως το μποϋκοτάζ των εβραϊκών επιχειρήσεων και η έκδοση αντιεβραϊκών διαταγμάτων.¹⁰ Έως το τέλος της χρονιάς μόλις ένδεκα Εβραίοι μαθητές παρέμεναν στο σχολείο, αριθμός που μηδενίστηκε τα επόμενα χρόνια.

Το Γερμανικό Προξενείο με έγγραφό του στις 25 Απριλίου του 1933 ζητούσε πληροφορίες από το υπουργείο Εξωτερικών στο Βερολίνο, για τον νέο εκπαιδευτικό νόμο ισχυριζόμενο ότι η αποχώρηση των Εβραίων μαθητών οφειλόταν στην προπαγάνδα των φανατικών Εβραίων της Θεσσαλονίκης.¹¹ Στην απάντησή που εστάλη από το υπουργείο Εσωτερικών, αναφερόταν ότι ο εν λόγω νόμος ίσχυε για τους Γερμανούς που δεν ανήκαν στην άρια φυλή.¹² Δεν ίσχυε δηλαδή για τους αλλοδαπούς, αλλά όπως σημειωνόταν με αρκετή δόση κυνισμού, μπορούσε κάποιος να υποθέσει ότι στο μέλλον τα πανεπιστήμια θα ήταν το ίδιο αυστηρά και σε αλλοδαπούς μη άριας φυλής. Να σημειώσουμε ότι τα ανώτατα εκπαιδευτικά ιδρύματα στη Γερμανία θεωρούνταν ήδη από το 1930 εκκολλα-

1915 λόγω του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου επαναλειτούργησε το 1924. Η οικονομική κρίση που μάστιζε την Ευρώπη είχε επηρεάσει και τη λειτουργία των ευρωπαϊκών εκπαιδευτικών ιδρυμάτων που δραστηριοποιούνταν στην Ελλάδα. Η απώλεια των μαθητών σε επίπεδο δημοτικού σχολείου λόγω του νέου εκπαιδευτικού νόμου που προέβλεπε υποχρεωτική φοίτηση των ελληνικής υπηκοότητας μαθητών σε ελληνικά σχολεία, είχε αυξήσει τα οικονομικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν τα ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά ιδρύματα.

10. Σχετικά με την εφαρμογή των πρώτων αντισημιτικών νόμων από τον Απρίλιο του 1933 βλέπε μεταξύ άλλων: Yehuda Bauer, *A History of the Holocaust*, Franklin Watts, Νέα Υόρκη 1982, σ. 101-121. Επίσης, Saul Friedländer, *Nazi Germany and the Jews Volume I, The years of persecution 1933-1939*, Harper Collins, Λονδίνο 1997, σ. 145-177 και Michael Burleigh & Wolfgang Wippermann, *The racial state: Germany 1933-1945*, Cambridge University Press, Κέμπριτζ 1991, σ. 44-47.

11. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts, (στο εξής PA AA), Βερολίνο, 1933, φάκελος 63906C, 25 Απριλίου 1933.

12. PA AA, Βερολίνο, 1933, φάκελος 63906C, 31 Μαΐου 1933. Η απάντηση προς τη Γερμανική Σχολή Θεσσαλονίκης προερχόταν από το υπουργείο Εσωτερικών που είχε την αρμοδιότητα για τον νέο νόμο.

πτήρια μελών του ναζιστικού κόμματος αφού υπολογίζεται ότι το 5 έως 10% των φοιτητών ήταν κομματικά μέλη, πολύ καιρό πριν η μεγάλη πλειονότητα των μελλοντικών ναζιστών επιδείξει ενεργό ενδιαφέρον για το κόμμα και τον Χίτλερ.¹³

Η ριζοσπαστική στροφή του σχολείου προς τον ναζισμό επιβεβαιώνεται όταν το 1934 στη σύνθεση του διοικητικού συμβουλίου (Vorstand) της Γερμανικής Σχολής, εμφανίζεται ο Emil Klaiber, του οποίου η μοναδική καταγεγραμμένη ιδιότητα ήταν αυτή του διοικητή του Ναζιστικού κόμματος στη Θεσσαλονίκη.¹⁴ Η επιβεβαίωση της ευρύτατης διείσδυσης των ναζιστικών ιδεών στα γερμανικά μεσοαστικά και αστικά στρώματα ακόμη και στους γερμανικούς θύλακες του εξωτερικού γίνεται φανερή και από την παρουσία στη Θεσσαλονίκη ενός συλλόγου Γερμανών βετεράνων πολέμου (Kameradschaft Deutscher Kriegsteilnehmer) από το 1937 έως το 1940.¹⁵ Πρόεδρος του συλλόγου ήταν ο Ernest Vock, απόφοιτος της Γερμανικής Σχολής Θεσσαλονίκης, του οποίου ο πατέρας υπήρξε ένας από τους πρώτους Γερμανούς εμπόρους της πόλης επί Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και μέλος του διοικητικού συμβουλίου του σχολείου έως το 1915.¹⁶ Ο σύλλογος υπαγόταν διοικητικά στο Kyfhäuser – Nationalsozialistischer Reichskriegerbund, την Ένωση δηλαδή των Γερμανών Βετεράνων πολέμου που έδρευε στο Βερολίνο και αποτελούσε οργανικό τμήμα του Ναζιστικού κόμματος με

13. Eric Hobsbawm, *Η εποχή των άκρων, Ο σύντομος εικοστός αιώνας 1914-1991*, Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 161

14. PA AA, Βερολίνο, 1934, φάκελος 63906C. Όπως φαίνεται ο Εμίλ Κλάιμπερ (Emil Klaiber), ο οποίος ήταν έμπορος στο επάγγελμα, υπήρξε συνεπής υπηρέτης των εθνικοσοσιαλιστικών ιδεών. Ως ιδρυτής του τοπικού τμήματος του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος (NSDAP) στη Θεσσαλονίκη φέρεται να συνέχισε τη ναζιστική του δράση και κατά τη διάρκεια του πολέμου. Το 1942 δώρισε 10.000 μάρκα στα Waffen SS για τους νεκρούς πολεμιστές τους. Σχετικά: Bundesarchiv (στο εξής: BA), Βερολίνο, 1942, NS 15/2509, Μάιος-Ιούλιος 1942.

15. PA AA, Βερολίνο, 1949, Altes Amt, Saloniki, paket 49, Kameradschaft Deutscher Kriegsteilnehmer Thessaloniki im Reichskriegerbund (1937-1940).

16. Ο Εμίλ Φοκ (Emil Vock), ήταν ένας εκ των δύο συνεταίρων του γνωστού εμπορικού οίκου Jenny & Vock στην οθωμανική Θεσσαλονίκη, βλ. Αλέξανδρος Δάγκας, *Συμβολή στην έρευνα για την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Θεσσαλονίκης*, Επαγγελματικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1998, σ. 77. Ο Εμίλ Φοκ υπήρξε σταθερά μέλος του συλλόγου της Γερμανικής Σχολής και μέλος του διοικητικού συμβουλίου του σχολείου, όπως και του συμβουλίου της Ευαγγελικής εκκλησίας της Θεσσαλονίκης. Ενδεικτικά: BA, Θεσσαλονίκη, 1902, φάκελος R901-39705, Jahres Bericht 1901-02, σ. 6. Επίσης: PA AA, Θεσσαλονίκη, 1914, φάκελος R62667, Die Schule des deutschen Schulvereins in Salonik, Jahres Bericht 1913-14, σ. 292.

ηγέτη της (Reichskriegerführer) τον υποστράτηγο των SS Wilhelm Reinhart.¹⁷ Η σύνδεση με το σχολείο ήταν φανερή, αφού τουλάχιστον δύο έως τρεις καθηγητές συμπεριλαμβανομένου του διευθυντή της Γερμανικής Σχολής Δρ. Erwin Sadowski, ήταν ενεργά μέλη του συλλόγου.¹⁸

Οι μαρτυρίες που σώζονται από τα χρόνια πριν από τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως αυτή του γνωστού συγγραφέα και μεταφραστή Edmund Keeley, αναφέρονται στις συχνές παρελάσεις της ναζιστικής νεολαίας στο σχολείο, στο οποίο πλέον σχεδόν όλοι οι Γερμανοί καθηγητές ήταν μέλη του ναζιστικού κόμματος.¹⁹ Εν κατακλείδι, τόσο οι εκπαιδευτικοί όσο και το διοικητικό συμβούλιο της Γερμανικής Σχολής, όπως επίσης και η αντίστοιχη Γερμανική Ακαδημία της Θεσσαλονίκης (ο προπομπός του Ινστιτούτου Γκαίτε) έθεσαν τη γερμανική παιδεία και τον πολιτισμό στην υπηρεσία της ναζιστικής ιδεολογίας και στα κελεύσματα της φυλετικής καθαρότητας.²⁰ Από αυτήν την πολιτική δεν διέφυγαν ασφαλώς οι μαθητές της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης, μολοντί όπως είδαμε οι Εβραίοι είχαν πολύχρονη και σημαντική παρουσία στην εκπαιδευτική διαδρομή των γερμανικών σχολείων της πόλης.

Όσον αφορά τα ιταλικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη, η στάση τους απέναντι στο εβραϊκό στοιχείο ήταν αμφίσημη. Παρά το γεγονός ότι οι Φασίστες και ο Μουσολίνι βρίσκονταν στην εξουσία ήδη από το 1922, στα ιταλικά σχολεία εντός ή εκτός της ιταλικής επικράτειας δεν είχαν παρατηρηθεί διακρίσεις. Εντούτοις, το φθινόπωρο του 1938 θεσπίζονται στην Ιταλία οι φυλετικοί νόμοι (*leggi di razza* ή *leggi razziali fasciste*) με τους οποίους εισάγεται το καθεστώς των φυλετικών διακρίσεων που στοχεύει τους Εβραίους και τους αυτόχθονες κατοίκους των ιταλικών αποικιών (Λιβύη, Αιθιοπία).²¹ Μια από τις πρώτες συνέπειες

17. Για τον Wilhelm Reinhart: [www.de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Reinhard_\(General\)](http://www.de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Reinhard_(General)), (πρόσβαση στην ιστοσελίδα στις 20 Ιανουαρίου 2013).

18. PA AA, Βερολίνο, 1940, Altes Amt, Saloniki, paket 49, ό.π., Μάρτιος 1939.

19. Έντμουντ Κήλυ, *Ακροβατώντας στα όρια*, Ωκεανίδα, Αθήνα 2002.

20. Για τη Γερμανική Ακαδημία Θεσσαλονίκης: H. Fleischer, "Zwischen Goebbels und Goethe. 100 Jahre deutsche kulturelle Präsenz in Thessaloniki und Mazedonien", *Thetis, Mannheimer Beiträge zur Klassischen Archäologie und Geschichte Griechenlands und Zyperns*, 5/6 (1999), Μάνχαϊμ, σ. 321-339.

21. Της ψήφισης των φυλετικών νόμων στην Ιταλία το φθινόπωρο του 1938 είχε προηγηθεί το μανιφέστο για την υπεράσπιση της φυλής (*La difesa della Razza*) που δημοσιεύτηκε αρχικά στην εφημερίδα *Giornale d'Italia* στις 15 Ιουλίου του 1938. Βλ. σχετικά: Giampiero Carocci, *Storia degli ebrei in Italia. Dall'emancipazione a oggi*, Newton Comp-

της εφαρμογής των φυλετικών νόμων η οποία παραμένει σχετικά άγνωστη, ήταν η εκδίωξη των Εβραίων μαθητών από τα σχολεία της Ιταλίας. Αυτό το γεγονός έφερε στην επιφάνεια και ζητήματα που αφορούσαν τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης οι οποίοι σχετίζονταν με τα ιταλικά σχολεία και είχε ως συνέπεια αντικρουόμενες συμπεριφορές της ιταλικής πολιτείας. Πρέπει να σημειωθεί ότι η πολύχρονη ιταλική παρουσία στη Θεσσαλονίκη (προξενείο, νοσοκομείο, σχολεία) σε πολύ μεγάλο βαθμό οφειλόταν στην εβραϊκή κοινότητα της πόλης και τον σημαντικό αριθμό Εβραίων της Θεσσαλονίκης που ήταν Ιταλοί υπήκοοι. Οι σχέσεις των δύο πλευρών φαίνονταν άριστες με συνεχείς επαφές και συνεργασίες.²² Μολαταύτα, από το 1938 διαπιστώνεται η επίσημη αλλαγή στάσης της ιταλικής γραφειοκρατίας σε σύγκριση με το παρελθόν. Ενώ ως το 1937 οι Εβραίοι μαθητές των ιταλικών σχολείων Θεσσαλονίκης αναφέρονταν ως «ισραηλίτες» (israeliti) ή «εβραϊκού θρησκευάματος», μετά την ψήφιση των φυλετικών νόμων στην Ιταλία τόσο στα σχολικά όσο και στα διπλωματικά έγγραφα αναφέρονται αποκλειστικά ως «εβραϊκής φυλής» (razza ebraica).²³

Η παρουσία Εβραίων μαθητών δεν θα εγείρει άμεσα ζήτημα εκδίωξης τους αφού αποτελούσαν τόσο στο Γυμνάσιο όσο και στο Λύκειο και την Τεχνική-

ton, Ρώμη 2005, σ. 76-77. Giovanni Sale, *Le leggi razziali in Italia e il Vaticano*, Jaca Books, Μιλάνο 2009, σ. 63-67 και 83-87. Η συνολική συμπεριφορά του ιταλικού φασιστικού καθεστώτος δεν εξαντλείται στην απλοϊκή διαπίστωση ότι ο Μουσολίνι για λόγους που υπαγόρευε η συμμαχία ακολούθησε τον Χίτλερ και τον αντισημιτισμό των Ναζιστών. Ο ιταλικός ιμπεριαλισμός είχε δώσει σαφή δείγματα σε θέματα ρατσισμού στη Λιβύη το 1931 και την Αιθιοπία το 1935. Η οικοδόμηση ενός ισχυρού ιμπεριαλιστικού προφίλ προϋπέθετε την ιδεολογία της φυλετικής ανωτερότητας και την πολιτική του φυλετικού διαχωρισμού. Βλ. σχετικά: G. Bernardini, "The origins and development of racial anti-semitism in fascist Italy", *Journal of Modern History*, 49 (1977), The University of Chicago Press, σ. 431-453. Για την αντίθετη άποψη, που βλέπει στην ιταλική πολιτική ευκαιριακή συμπεριφορά για λόγους συμμαχίας με το ναζιστικό καθεστώς βλ. Meir Michaelis. *Mussolini and the Jews: German-Italian Relations and the Jewish Question in Italy, 1922-1945*. Clarendon Press, Νέα Υόρκη 1978.

22. Archivio Storico Ministero degli Affari Esteri (στο εξής ASMAE), Ρώμη, 1935, φάκελος 185, υποφάκελος 1934-35, Θεσσαλονίκη 25 Μαρτίου 1935: Πληρωμή ενοικίου προς τους αδελφούς Αλτσέχ για τη χρήση σχολικού κτιρίου και τη στέγαση του ιταλικού δημοτικού σχολείου Σανταρόζα. Οι αδελφοί Αλτσέχ λειτουργούσαν ιδιωτικό εβραϊκό σχολείο στην πόλη.

23. ASMAE, Ρώμη, 1937, φάκελος 91, υποφάκελος γενικών θεμάτων (Parte Generale), 27 Οκτωβρίου 1937: Έκθεση των ιταλικών σχολείων μέσης εκπαίδευσης Ουμβέρτος (Θεσσαλονίκη) σχετικά με τη σύνθεση του μαθητικού πληθυσμού.

Εμπορική Σχολή το ήμισυ και άνω του συνολικού αριθμού των μαθητών.²⁴ Ήταν προφανές ότι τόσο το Ιταλικό Προξενείο της Θεσσαλονίκης, όσο και η Πρεσβεία στην Αθήνα κατανοούσαν το μέγεθος του προβλήματος για τα ιταλικά σχολεία της πόλης, τα οποία, σε μεγάλο βαθμό εξαρτούσαν την παρουσία τους από τη συμμετοχή των μαθητών της εβραϊκής κοινότητας.²⁵ Ωστόσο, η αντίδραση στις εξελίξεις που ελάμβαναν χώρα στην Ιταλία ήλθε από την εβραϊκή πλευρά. Στις εγγραφές του σχολικού έτους 1938-1939, 45 Εβραίοι μαθητές (δύο Ιταλοί και οι υπόλοιποι Έλληνες) αποχώρησαν από το ιταλικό γυμνάσιο και λύκειο.²⁶ Εντούτοις ο αριθμός αυτών που παρέμειναν (104) εξακολουθούσε να θεωρείται σημαντικός, αν και στις εκτιμήσεις των σχολικών παραγόντων γινόταν κατανοητό ότι οι αντιδράσεις της εβραϊκής πλευράς μπορεί να ήταν απρόβλεπτες, ανεξάρτητα από την υπηκοότητα των μαθητών.²⁷

Αρχικά όπως φαίνεται και στις σχετικές αναφορές για το σχολικό έτος 1938-1939 κυριάρχησε ένα πνεύμα πειθαρχίας στο σχολείο λόγω της φημολογίας περί αναστολής εφαρμογής των φυλετικών νόμων και έτσι η συμμετοχή των Εβραίων μαθητών στα μαθήματα φασισμού και φασιστικής ιστορίας ήταν κανονική.²⁸ Το

24. ASMAE, Ρώμη, 1939, φάκελος 91, υποφάκελος αναφορών λήξης σχολικής χρονιάς (Relazioni finali), 30 Ιουνίου 1939: Εξερχόμενο έγγραφο από τις ιταλικές σχολές μέσης εκπαίδευσης Ουμβέρτος (Θεσσαλονίκη) προς το ιταλικό Υπουργείο των Εξωτερικών (Ρώμη) με θέμα τη λήξη της σχολικής χρονιάς 1938-1939.

25. Να σημειωθεί ότι και στα ιταλικά δημοτικά σχολεία (Μαντσόνι και Σανταρόζα) η εβραϊκή παρουσία ήταν πολύ σημαντική, παρά το γεγονός ότι δεν φοιτούσαν σε αυτά μαθητές ελληνικής υπηκοότητας αφού κάτι τέτοιο δεν επιτρεπόταν βάσει του ισχύοντος εκπαιδευτικού νόμου. Βλέπε σχετικά σ. 37-38 του κειμένου.

26. Ο αριθμός των μαθητών που αποχώρησαν αντιστοιχούσε στο 32% του συνολικού αριθμού των Εβραίων μαθητών. Στο σχετικό έγγραφο αναφέρεται ότι οι μαθητές αυτοί κατευθύνθηκαν στα γαλλικά σχολεία. Βλ. σχετικά: ASMAE, Ρώμη, 1939, φάκελος 91, υποφάκελος γενικών θεμάτων, 4 Οκτωβρίου 1938, Εξερχόμενο έγγραφο του ιταλικού προξενείου Θεσσαλονίκης προς τη Διεύθυνση Ιταλικών Υποθέσεων στο εξωτερικό, Γραφείο Σχολείων. Αν και ένας σημαντικός αριθμός Εβραίων μαθητών παρέμεινε στα ιταλικά σχολεία της Θεσσαλονίκης, την επόμενη σχολική χρονιά 1939-1940 η διαρροή συνεχίστηκε.

27. ASMAE, Ρώμη, 1938, φάκελος 91, υποφάκελος Σχολείων Μέσης Εκπαίδευσης, 15 Οκτωβρίου 1938, Έκθεση σχετικά με τον μαθητικό πληθυσμό του σχολείου. Στην εκτίμηση του διευθυντή μπορεί οι αποχωρήσεις να ήταν λιγότερες από το αναμενόμενο (αναφέρονται και εκτιμήσεις για τους λόγους) αλλά γίνεται φανερό ότι η συμπεριφορά των Εβραίων μαθητών και των οικογενειών τους στο μέλλον θα ήταν κοινή είτε ήταν Ιταλοί είτε όχι.

28. Είναι χαρακτηριστική η πλούσια φασιστική βιβλιογραφία που είναι καταγεγραμμένη στην απογραφή της βιβλιοθήκης το 1942. Σχετικά: ASMAE, Ρώμη, 1942, φάκελος 91,

πρώτο επεισόδιο ξέσπασε τον Μάρτιο του 1939 όταν οι Εβραίοι μαθητές εκδιώχτηκαν ή αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από την ιταλική φασιστική νεολαία G.I.L.E. της Θεσσαλονίκης.²⁹ Ακολούθησε θορυβώδης, όπως σημειώνεται, διαμαρτυρία των Εβραίων μαθητών που έφτασαν στο σημείο, με τη βοήθεια και μη ισραηλιτών μαθητών (προφανώς Ελλήνων χριστιανών), να εισέλθουν στο γραφείο του συλλόγου αποφοίτων των ιταλικών σχολείων και να αποκαθηλώσουν τα πορτρέτα του βασιλιά της Ιταλίας και του Μουσολίνι. Στη συνέχεια, σύμφωνα πάντα με την αναφορά, αντιδρούσαν θορυβώντας στη διάρκεια εκτέλεσης πατριωτικών τραγουδιών, ενώ αρνούσαν να χαιρετίσουν με τον ρωμαϊκό τρόπο (παρόμοιος του ναζιστικού) και απέφευγαν να αποδίδουν τον προσήκοντα σεβασμό στον διευθυντή του σχολείου.³⁰

Πίνακας 4. Scuole Medie Italiane – Γυμνάσιο – Τεχνική και Εμπορική Σχολή – Λύκειο³¹

Θρήσκευμα	Σχολικό έτος		Εθνικότητα	Σχολικό έτος	
	1938-1939	1939-1940		1938-1939	1939-1940
Εβραίοι	104	57	Ιταλοί	84	74
Ορθόδοξοι	51	48	Έλληνες	103	73
Καθολικοί	53	56	Ισπανοί	–	–
Προτεστάντες			Άγγλοι	–	–
Αρμένιοι			Αλβανοί	–	–
Μουσουλμάνοι	–	–			
Χωρίς αναφορά	10	4	Χωρίς αναφορά	31	18
Σύνολο	218	165	Σύνολο	218	165

ό.π., 31 Ιουλίου 1942. Στην πολυσέλιδη απογραφή στην κατηγορία Φασισμός είναι καταγεγραμμένα 113 σχετικά βιβλία.

29. G.I.L.E. Αρκτικόλεξο της ιταλικής φασιστικής νεολαίας στο εξωτερικό. Gioventu Italiana del' Littorio all' Estero.

30. ASMAE, Ρώμη, 1939, φάκελος 91, υποφάκελος αναφορών λήξης σχολικής χρονιάς (Relazioni finali), 30 Ιουνίου 1939, Εξερχόμενο έγγραφο από τις ιταλικές σχολές μέσης εκπαίδευσης Ουμβέρτος (Θεσσαλονίκη) προς το ιταλικό Υπουργείο των Εξωτερικών (Ρώμη), με θέμα τη λήξη της σχολικής χρονιάς. Στην πολυσέλιδη αναφορά υπάρχει αναλυτικό χρονικό για τα προβλήματα που ανέκυψαν από την εφαρμογή των φυλετικών νόμων στην Ιταλία ενώ αναφέρεται και η προσπάθεια του ιταλικού προξενείου της Θεσσαλονίκης να μην ισχύσουν οι νόμοι σε τοπικό επίπεδο. Ο συντάκτης της αναφοράς σημειώνει ότι το ήμισυ του μαθητικού δυναμικού του σχολείου είναι εβραϊκού θρησκευματος ενώ στις μεγαλύτερες τάξεις όπου οι χαρακτήρες είναι πιο ισχυροί και διαμορφωμένοι οι περισσότεροι μαθητές είναι Εβραίοι.

31. Για τη στατιστική για το σχολικό έτος 1939-40: ASMAE, Ρώμη, 1940, φάκελος 91,

Οι αποχωρήσεις Εβραίων μαθητών συνεχίστηκαν και κατά το επόμενο σχολικό έτος (1939-1940) ενώ σε μια προσπάθεια να αποκατασταθεί το κλίμα πειθαρχίας αντικαταστάθηκε και ο διευθυντής των σχολείων. Για να μην υπάρχουν πάντως αυταπάτες όσον αφορά την πολιτική στράτευση των ιταλικών σχολείων σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη, θα πρέπει να αναφερθεί ότι τουλάχιστον επτά Ιταλοί εκπαιδευτικοί, άντρες και γυναίκες ασχολούνταν συστηματικά με την οικοδόμηση της σωστής φασιστικής κουλτούρας στους μαθητές, σε όλα τα επίπεδα σπουδών.³²

Χαρακτηριστικό πάντως της αμφίθυμης συμπεριφοράς των Ιταλών προς τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης είναι ότι αν και το 1936 η κατασκευή του δημοτικού σχολείου Μαντσόνι (Manzoni) είχε ανατεθεί στον γνωστό εβραίο μηχανικό Ελί Μοδιάνο (Elia Modiano),³³ ιταλικής υπηκοότητας, το φθινόπωρο του 1939 το ιταλικό υπουργείο Εξωτερικών, με εντολή του στην Πρεσβεία της Αθήνας και στο Προξενείο της Θεσσαλονίκης, ζητούσε την απόλυση όλου του προσωπικού «εβραϊκής φυλής» (*razza ebraica*).³⁴

Η αναβολή της άμεσης εκτέλεσης της απόφασης απόλυσης δεν θα πρέπει να

υποφάκελος τριμηνιαίων αναφορών, 8 Μαρτίου 1940. Έκθεση των ιταλικών σχολείων μέσης εκπαίδευσης Θεσσαλονίκης για μαθητικά ζητήματα το πρώτο τρίμηνο του σχολικού έτους 1939-40.

32. ASMAE, Ρώμη, 1939, φάκελος 91, ό.π., 20 Δεκεμβρίου 1939, Έκθεση των ιταλικών σχολείων μέσης εκπαίδευσης Θεσσαλονίκης σ. 6. Στα θέματα καλλιέργειας του φασιστικού πνεύματος αναφέρονται τα ονόματα των καθηγητών και δασκάλων (τρεις άνδρες και τέσσερις γυναίκες), τα καθήκοντα διαπαιδαγώγησης στον φασισμό και ο βαθμός ιεραρχίας στις φασιστικές ομάδες νέων (G.I.L.E.). Όπως και στη ναζιστική Γερμανία, η φασιστική Ιταλία είχε σε κεντρική θέση του προγράμματός της την εκπαίδευση και τις οργανώσεις νέων. Βλ. σχετικά: Mario Isnenghi, *L'educazione dell'italiano: il fascismo e l'organizzazione della cultura*, L. Capelli, Μπολόνια 1979.

33. ASMAE, Ρώμη, 1937, φάκελος 185, υποφάκελος 1936-37, 16 Σεπτεμβρίου 1936, Απόδειξη είσπραξης του Μηχανικού Ελί Μοδιάνο, ύψους 3.372.000 δραχμών, για την κατασκευή του ιταλικού σχολείου Μαντσόνι (Manzoni). Η συνεργασία του μηχανικού Ελί Μοδιάνο με τα ιταλικά σχολεία φαίνεται πως ήταν διαρκής αφού έχουν εντοπιστεί συμβόλαια και πληρωμές και για προηγούμενα έτη.

34. ASMAE, Ρώμη, 1939, φάκελος 91, υποφάκελος σχολείων μέσης εκπαίδευσης, Αναλυτική αλληλογραφία το φθινόπωρο του 1939 με γενικό τίτλο: «Προσωπικό εβραϊκής φυλής» (*Personale di razza ebraica*). Το πρώτο έγγραφο για το θέμα χρονολογείται στις 29 Σεπτεμβρίου του 1939 όπου το ιταλικό προξενείο στη Θεσσαλονίκη αποστέλλει στο Υπουργείο Εξωτερικών της Ιταλίας αναλυτική κατάσταση με τους Εβραίους καθηγητές των ιταλικών σχολείων της πόλης.

αποδοθεί μόνο στις αναμενόμενες αντιδράσεις εκ μέρους της εβραϊκής κοινότητας της Θεσσαλονίκης. Τόσο το ιταλικό προξενείο όσο και η ιταλική πρεσβεία στην Αθήνα επισήμαναν την πιθανή διαφωνία των ελληνικών αρμόδιων αρχών στην απομάκρυνση Ελλήνων Εβραίων καθηγητών από το σχολείο, που σύμφωνα με την νέα εκπαιδευτική νομοθεσία, λειτουργούσε με άδεια ιδιωτικού ελληνικού εκπαιδευτηρίου. Ο νόμος 3578 προέβλεπε ότι δεν μπορούσαν να απολυθούν καθηγητές εν τω μέσω σχολικής χρονιάς.³⁵ Ο Ιταλός πρόξενος στη Θεσσαλονίκη ανέφερε συμπληρωματικά ότι ο γραμματέας των ιταλικών σχολείων μέσης εκπαίδευσης στη Θεσσαλονίκη Leon Calamaro διακρινόταν για τον επαγγελματισμό και την ευσυνειδησία του, ενώ επίσης ασχολείτο εθελοντικά με τα ιταλικά δημοτικά σχολεία της Θεσσαλονίκης (Σανταρόζα και Μαντσόνι) και δίδασκε χωρίς αμοιβή στα απογευματινά μαθήματα εκμάθησης ιταλικών. Ο πρόξενος ζητούσε λοιπόν την αναβολή της απόλυσής του, αφού επιπλέον η αποζημίωσή του θα ήταν ιδιαίτερα υψηλή καθώς εργαζόταν στο σχολείο από το 1916.³⁶

Ενδεικτικό των διαφορετικών τοποθετήσεων των ιταλικών διπλωματικών αρχών είναι και το γεγονός ότι με έγγραφό του το υπουργείο Εξωτερικών της Ιταλίας επανήλθε στο ζήτημα ζητώντας την απόλυση του Leon Calamaro μέσα σε ένα μήνα και την αντικατάστασή του από τον Claudio Bernasconi ο οποίος ήταν γραμματέας των ιταλικών σχολείων στην Αθήνα.³⁷ Το Προξενείο στη Θεσσαλονίκη απάντησε άμεσα ζητώντας εκ νέου αναβολή της απόλυσης του Calamaro και συμπληρώνοντας ότι ο Bernasconi θεωρούνταν ύποπτος από τις ελληνικές αστυνομικές αρχές για κατασκοπεία και ότι είχε ήδη αφαιρεθεί από τη γυναίκα του η άδεια παραμονής στην Ελλάδα.³⁸ Τελικά το υπουργείο στη Ρώμη, με νεότερο έγγραφο έκλεισε το ζήτημα ζητώντας ο Bernasconi να αναλάβει από κοινού καθήκοντα με τον Calamaro. Μόλις ο πρώτος ενημερωνόταν ικανοποιητικά,

35. ASMAE, Ρώμη, 1939, φάκελος 91, ό.π., Τηλεγράφημα του ιταλικού προξενείου Θεσσαλονίκης προς το υπουργείο Εξωτερικών της Ιταλίας/Δ.Ι.Ε./3ο γραφείο (Ρώμη), 13 Οκτωβρίου 1939. Για το ίδιο θέμα αναφορά και από την ιταλική πρεσβεία της Αθήνας με έγγραφο στις 8 Νοεμβρίου 1939. Σύμφωνα με τις ιταλικές διπλωματικές αρχές στην Ελλάδα η απόλυση προσωπικού μπορούσε να γίνει σύμφωνα με τον νόμο, δεκαπέντε ημέρες μετά τη λήξη του σχολικού έτους.

36. Τα ιταλικά σχολεία στη Θεσσαλονίκη είχαν διακόψει τη λειτουργία τους το 1911 λόγω του ιταλοτουρκικού πολέμου (Λιβύη) και επαναλειτούργησαν το σχολικό έτος 1913-14. Το 1939 ο Leon Calamaro θα πρέπει να ήταν ο αρχαιότερος εργαζόμενος των ιταλικών σχολείων.

37. ASMAE, ό.π., 2 Νοεμβρίου 1939.

38. Ό.π., 3 Νοεμβρίου 1939.

ο Calamaro θα απολυόταν. Το ίδιο θα έπρεπε να γίνει όποτε κρινόταν πρόσφορο και με το υπόλοιπο προσωπικό εβραϊκού θρησκευάτος, δηλαδή με τους Εβραίους καθηγητές Τζουζέπε Χασσίδ και Ιζαμπέλλα Μοδιάνο.³⁹

Τα ιταλικά σχολεία διέκοψαν τη λειτουργία τους το 1940 εξαιτίας του ελληνοϊταλικού πολέμου αλλά το 1941 με την κατάληψη της χώρας επαναλειτούργησαν. Ωστόσο, οι συνθήκες είχαν πλέον αλλάξει. Στα μητρώα που διασώζονται εμφανίζονται να φοιτούν μόνο χριστιανοί μαθητές, ενώ αντίθετα απουσιάζουν οι Εβραίοι που αποτελούσαν τη μεγαλύτερη ομάδα του σχολείου. Ίσχυε δηλαδή απαγόρευση φοίτησης Εβραίων μαθητών που οφειλόταν είτε σε απόφαση του ίδιου του ιταλικού κράτους, είτε σε επιβολή της από τις γερμανικές κατοχικές δυνάμεις της Θεσσαλονίκης. Όπως όμως φαίνεται το ιταλικό Λύκειο επέτρεψε σε Εβραίους πρώην μαθητές του τη συμμετοχή στις απολυτήριες εξετάσεις τον Δεκέμβριο του 1941 και τον Ιούνιο του 1942 ως κατ' οίκον εκπαιδευθέντων.⁴⁰

Ποια ήταν η μοίρα των παιδιών των ιταλικών σχολείων; Ο Σλόμο ή Σαλομών Βενέτσια ήταν μαθητής έως το 1936 του ιταλικού δημοτικού σχολείου Μαντσόνι στη δυτική Θεσσαλονίκη, οπότε και αναγκάστηκε να το εγκαταλείψει επειδή έμεινε ορφανός. Ως Ιταλός υπήκοος διέφυγε του άμεσου εκτοπισμού από τη Θεσσαλονίκη, αλλά τελικά συνελήφθη στην Αθήνα μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας και εκτοπίστηκε στο Άουσβιτς. Λόγω του νεαρού της ηλικίας του και της φυσικής του δύναμης γλίτωσε τη «σελεξιόν», δηλαδή τη διαδικασία διαλογής για τους θαλάμους αερίων και τοποθετήθηκε στο διαβόητο Sonderkommando ως «εργάτης θανάτου». Επρόκειτο όπως γνωρίζουμε, για την ομάδα των Εβραίων που είχε το έργο της διαχείρισης των νεκρών των θαλάμων αερίων και της καύσης τους στα κρεματόρια. Θα είναι ένας από τους ελάχιστους που θα επιζήσουν για να καταγραφεί η ιστορία του. Η συγκλονιστική μαρτυρία του Σλόμο Βενέτσια αποτελεί μια γροθιά στο στομάχι. Όπως ανέφερε πολύ αργότερα και ο ίδιος για τη δυσκολία μιας φυσιολογικής ζωής ενός επιζήσαντα του Άουσβιτς: «...Από το κρεματόριο δεν βγαίνει κανείς ζωντανός».⁴¹

39. Ό.π., 20 Νοεμβρίου 1939.

40. Ιταλικό Μορφωτικό Ινστιτούτο Θεσσαλονίκης. Η διάσωση των απολυτήριων (118) των Εβραίων μαθητών, όπως και μέρους των μητρώων της Κατοχής και των γραπτών των μαθητών στις απολυτήριες εξετάσεις, οφείλεται στον καθηγητή του Ιταλικού Ινστιτούτου Θεσσαλονίκης κ. Antonio Crescenzi. Οι πιο θερμές ευχαριστίες για τη βοήθεια και την υποστήριξή του.

41. Σλόμο Βενέτσια, *Sonderkommando μέσα από την κόλαση των θαλάμων αερίων*, Πατάκης, Αθήνα 2008. Στη διαδικασία της «διαλογής» (σελεξιόν) με την άφιξη των τρένων,